

Gyöngyös térsége a Marsden-i vidéktipológia szerint

KULCSSZAVAK: mezőgazdaság, agrártámogatás, Magyarország

ABSZTRAKT: Az OTKA támogatása² révén tíz hazai térségben folyik kvalitatív és részben kvantitatív kutatás a hazai agrárszereplők, a vidéki fejlődési pályák jobb megismerése érdekében. Jelen írás a Gyöngyös térségében folyó kutatás első eredményeiről kíván számot adni, elhelyezve azt a Marsden-i vidéktipológia rendszerében, rámutatva annak sajátosságaira.

Bevezetés

A vidékkel, a rurális térségek társadalmi-gazdasági helyzetének változásával foglalkozó óriási kiterjedésű hazai és nemzetközi szakirodalom a téma rengeteg aspektusát vizsgálja, mégis érdemes a témát egy hazai térségen keresztül a vizsgálódás középpontjába helyezni, hogy a Gyöngyösi járásban megfigyelhető agrárgazdasági folyamatokat a nemzetközi tendenciák fényében vizsgálhassuk, összekapcsolhassuk a vidék megújulásának kérdésével.

A rurális térségekkel kapcsolatos nemzetközi szakirodalom egyik meghatározó vonulatát jelentik a vidék válságának okait, tényezőit, ezek hatásmechanizmusát feltáró publikációk. A terület egyik nagy hatású, széles körben ismert, elismert összefoglaló és irányt mutató dokumentuma az OECD 2006-ban megjelent „The New Rural Paradigm” című kiadványa, amely a fejlett világ országainak ez irányú tapasztalatait összegezte. A jelentés szerint a fejlett országokban egy önmagát erősítő, pusztító folyamat bontakozott ki a vidéki terekben. Ennek alapját az alacsony lélekszám jelenti, aminek következtében nem alakulhat ki az a kritikus tömeg, amely szükséges lenne a kor igényeinek megfelelő infrastruktúra, valamint a (köz- és magán-) szolgáltatások elvárható kínálatának biztosításához. Ez negatívan hat az adott térségek gazdaságára, a munkahelyek megőrzésére és újak teremtésére. Mindez összességében a munkahelyek számát mérsékli, ami a társadalmi-demográfiai folyamatokra is negatívan hat (elvándorlás, elöregedés) – tovább csökkentve a térség népességét és rontva ezzel a felemelkedés esélyeit (OECD, 2006: 24–37). Hozzá kell tenni, hogy ezen túlmenően a szabályozási környezet alakulása és a támogatási politika változásai is rendkívül komoly hatást gyakorolnak a vidéki térségekben tapasztalható folyamatokra, amelyekről részletes áttekintést nyújtanak pl. Stoate és szerzőtársai (Stoate et al. 2009).

¹ Koós Bálint, tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály

² A tanulmány megszületését az OTKA „Földből élők: agrárszereplők, vidéki fejlődési pályák és vidékpolitikák Magyarországon” című, 100675 számú projektje támogatta.

Ez a fentebb bemutatott, önmagát erősítő, negatív hatásmechanizmus azonban csupán a közös alapot jelenti, amelyet minden lokalitás esetében más-más hatások is alakítanak, igazodva a helyi sajátosságokhoz és adottságokhoz. Tizenkét nyugat-európai ország huszonnégy rurális területet érintő vizsgálata alapján Terry Marsden (Marsden 1995: 287–290) öt markáns típust határolt le a mezőgazdaság jelentősége, jellemzői és a megfigyelhető tendenciák (1987–1991) alapján. Az alábbiakban áttekintjük ezt az öt típust, hogy aztán elhelyezhessük ebben az elméleti keretben a gyöngyösi térséget, rámutatva annak sajátosságaira.

A marsdeni tipológia egyik szélsőséges csoportját a *mezőgazdaság dominálta* típus (Group A) jelenti, ahol a térség gazdaságában továbbra is meghatározó szerepet tölt be a mezőgazdaság, a lakosok jövedelme meghatározó mértékben ehhez a szektorhoz kötődik. Az idesorolt területek jellemzően nehezen megközelíthetőek, távol fekszenek a fő felvevő piacoktól és a fő közlekedési útvonalaktól, a térségi vállalkozások jellemzően erőtleneek, kisméretűek és tőkehiánytól szenvednek. Periferikus elhelyezkedésük miatt a mezőgazdasági foglalkoztatásnak nincs igazán alternatívája – hacsak nem a migráció –, így kényszerűen nagy az agrárszféra jelentősége, a gazdaságok pedig stabilitást mutatnak. A klasszikus vidéki válságzónák, Dél-Olaszország (Calabria), Észak-Spanyolország (Asztúria) sorolhatóak e típusba.

Teljesen más képet fest a *második csoport* (B1), ahol a *mezőgazdasági* termelés jelentős, ám ez *nagyméretű, specializált gazdaságokhoz kötődik*, amelyek korlátozott munkaerőigényük folytán a munkaerőpiacot nem képesek dinamizálni. Ezek a piacorientált gazdaságok jelentős fejlesztéseket hajtanak végre, amelyek eredményeként a piaci helyzetük stabil, termelésük bővül. Az érintett területeken jelentősebb foglalkoztatási potenciált csupán a térségi központok szolgáltatási szférája jelent (Languedoc, Katalónia).

A B2 csoport az A típussal rokonítható a tekintetben, hogy a *mezőgazdasági* birtokok *kisméretűek*, térségi gazdasági jelentőségük periferikus, ám a *munkaerőpiac diverzifikált*, az agrárszektor foglalkoztatási jelentősége (10-30%) messze elmarad a jellemzően térségen kívüli centrumokban összpontosuló szolgáltatási és ipari szféra foglalkoztatási jelentőségétől (Burgenland, Lazio). E körben a gazdaságok stabilnak számítanak, nem jellemző a kivonulás.

A C1 típus a B1-hez hasonlít, hiszen itt is *piacorientált, specializált és viszonylag nagyméretű* birtokok a meghatározóak. E térségek sajátossága, hogy a mezőgazdaság foglalkoztatási jelentősége csekély, nagy számú munkahely érhető el az iparban és szolgáltatásban is (Buckinghamshire, Le Chablais). E körben a mezőgazdasági vállalkozások instabilitása a jellemző, nagy számban hagynak fel a gazdálkodással, a piacon maradók azonban átveszik a kiesők helyét. Összességében a termelés nő, miközben koncentrációzás zajlik.

A C2 típus esetében elsősorban *kisméretű gazdaságok* jellemzőek, ám kedvező elhelyezkedésüknek köszönhetően *elérhető a nagyvárosi munkahelyek széles spektruma*, ami ösztönzi a munkaerő mezőgazdaságból történő kivonását. Ide sorolhatók a tradicionális iparvidékek, illetve a fejlett turizmussal jellemezhető hegyvidéki területek (Savoie, Friuli). E körben tapasztalható a legnagyobb mértékben az agrár-vállalkozások instabilitása, felszámolása, illetve a fejlesztések elmaradása.

A marsdeni öt jellemző vidéktípus vázlatos áttekintése alapján is megállapítható, hogy az egyes térségek fejlődési pályáját, tendenciáit olyan kemény tényezők határozzák meg, mint a településszerkezet, a térségen kívüli centrumtelepülések elérhetősége (közlekedési lehetőségek), valamint az ipari és szolgáltatói szektorban lévő munkahelyek elérhetősége.

Az alábbiakban áttekintjük, hogy Gyöngyös térségére milyen adottságok és folyamatok jellemzőek, részben az országos nagy adatbázisok, részben pedig a gazdálkodókkal készített interjúk tükrében, hogy ezekre alapozva elhelyezhessük a Gyöngyösi járást a marsdeni tipológiában, és meghatározhassuk a térség sajátosságait.

Gyöngyös térsége az adatok tükrében

Gyöngyös térsége³ a kemény tényezők tekintetben különösen kedvező helyzetben van, hiszen a térség központja egy jelentős, hazai viszonylatban középvárosnak tekinthető, harmincezer fős település, és kiváló közlekedési lehetőségek (M3 autópálya, illetve 80 sz. vasúti vonal) biztosítottak a főváros és több jelentős foglalkoztatási potenciállal bíró középváros – így például Eger és Hatvan – irányába is.

A Gyöngyösi járás településein a gazdasági folyamatok első pillantásra aggasztó képet mutatnak (1. táblázat). Az általános mezőgazdasági összeírás adatai alapján egyetlen évtized alatt a járás egyéni gazdaságainak száma 5400-zal csökkent, ami 53%-os zuhanást jelent, messze meghaladva az országos szinten regisztrált 41%-os csökkenést. Hozzá kell tenni, hogy az ÁMÖ rendkívül alacsony küszöbértéket alkalmaz a gazdaságok (agrártevékenységet folytató gazdasági entitások) definiálásakor: ehhez elegendő 1500 négyzetméter termőterület vagy egyetlen nagytestű állat (pl. sertés) a KSH-nál. A nem egyéni gazdaságok (például a társas vállalkozások) körében ezzel szemben az országos szintet (103%) is meghaladó növekedés (121%) regisztrálható; ez egyfajta átrendeződésre utal, ami az egyéni gazdaságokat diszpreferálja.

1. táblázat. A gazdaságok számának alakulása 2000 és 2010 között

	Magyarország			Gyöngyösi járás		
	2000 (db)	2010 (db)	Változás (%)	2000 (db)	2010 (db)	Változás (%)
Egyéni gazdaságok száma	958 081	567 446	59	10 305	4 879	47
Nem egyéni gazdaságok száma	8 384	8 606	103	72	87	121

Forrás: a KSH AMŐ 2000 és 2010 adatai alapján saját számítás.

³ Gyöngyös térsége alatt a Gyöngyösi járást értjük, amely települési körét tekintve egybeesik a korábbi Gyöngyösi kistérséggel.

2. táblázat. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulása (2001–2011)

	Mezőgazdaságban foglalkoztatott, (fő), Népszámlálás, 2001	Nyugdíjjárulékot fizetők – FEOR 6. száma (fő), 2003	Nyugdíjjárulékot fizetők – FEOR 6. száma (fő), 2011	Változás, 2003–2011 (%)
Magyarország	203 102	57 943	41 813	72,2
Gyöngyösi járás	1 355	268	257	95,9

Forrás: KSH Népszámlálás 2001, illetve Országos Nyugdíj-biztosítási Főigazgatóság adatszolgáltatása 2003-ra és 2011-re.

A gazdaságok számának csökkenése alapján a mezőgazdaság foglalkoztatási kapacitásának drasztikus mérséklődését váránk, ám a helyzet szerencsére messze nem mutat ilyen negatív képet (2. táblázat). A mezőgazdaságban dolgozó bejelentett, nyugdíjjárulékot fizető dolgozók száma a vizsgált 2003–2011 közötti időszakban csupán tizenegy fővel csökkent (4,1%) az országosan regisztrált 27,8%-os csökkenéssel szemben. Az ágazat tényleges foglalkoztatási szerepére a kiterjedt feketefoglalkoztatás miatt inkább csak következtetni lehet, ám az megállapítható, hogy az ezredfordulót követően az ágazat foglalkoztatási kapacitása stabilizálódni látszik, megállt a mezőgazdaság tömeges munkaerő-kibocsátása, ami a kilencvenes évek meghatározó folyamata volt a térségünkben is.

Ezen adatok szerint a térségben stabilizálódott a mezőgazdaság helyzete, és az ÁMÖ-ben regisztrált zuhanás háttérében alapvetően a csekély földterületet művelő, hivatalosan gazdaságként besorolt egységek számának csökkenése áll, nem pedig a piacra termelő, megélhetést biztosító mezőgazdasági üzemek eltűnése. A mezőgazdasági földhasználat effajta átalakulását támasztja alá az egyszerűsített területalapú támogatási rendszer (SASP) adatainak elemzése is (3. táblázat). Az MVH által közölt támogatási adatokból (Ft) és az éves területalapú támogatási összegből (Ft/ha) meghatározható az igénylés alapját jelentő földterület (ha), ebből pedig már meghatározható a földhasználati struktúra. Az egyszerűsített területalapú támogatást a földterületet ténylegesen művelő gazdálkodó – a tulajdonos vagy a bérlő – igényelheti, de az ÁMÖ-nél szigorúbb méretfeltételeknek kell megfelelnie: a mezőgazdasági területnek legalább egy hektárt el kell érnie. Kivételt képez a szőlő- és gyümölcsművelési ágba tartozó terület, ahol 0,3 hektár a támogatási határ.

A támogatási adatokból így módon kirajzolódó földhasználati struktúra a Gyöngyösi járás településein rendkívül erőteljes koncentrációt mutat a vizsgálható szűk időintervallum (2008–2011) esetében is. A területalapú támogatásban részesülő földhasználók száma ebben a hároméves időszakban 22%-kal mérséklődött; legnagyobb mértékben (45%) az egy hektár alatti igénylők száma (559 fő) csökkent, miközben az 50 hektár fölötti igénylőké tizedével nőtt. Ez a koncentráció nem tekinthető specifikusnak, hiszen az országos folyamatok nagyfokú hasonlóságot mutatnak: megfigyelhető a kis, 10 hektár alatti földterületek utáni igénylések számának csökkenése, s ezzel párhuzamosan a nagyobb (20 hektárnál nagyobb terület után) igénylők számának növekedése.

3. táblázat. Változó földhasználati struktúra Magyarországon és a Gyöngyösi járás területén

Méretkategória	Magyarország			Gyöngyösi járás		
	2008	2011	Változás, %	2008	2011	Változás, %
1 hektár alatt	12 649	9 622	76,1	1 249	690	55,2
1–5 hektár	78 374	74 562	95,1	1 133	1 045	92,2
5–10 hektár	34 347	31 880	92,8	251	239	95,2
10–20 hektár	25 499	24 197	94,9	154	154	100,0
20–50 hektár	18 208	18 271	100,3	115	107	93,0
50–100 hektár	7 190	7 267	101,1	41	49	119,5
100–300 hektár	6 274	6 295	100,3	46	46	100,0
300 ha felett	1 919	1 903	99,2	12	13	108,3
<i>Mindösszesen</i>	184 460	173 997	94,3	3 001	2 343	78,0

Forrás: Saját számítás az MVH-adatszolgáltatás alapján a 2008 és 2011-es gazdálkodási évre; az ún. bizottsági formátumú adatokból az adott gazdálkodási (nem naptári!) évre megítélt támogatási összeg alapján határozva meg az igénylés alapját jelentő földterületet.

A koncentrálódás folyamatát erősítette annak a közösségi – Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap által biztosított – pályázati támogatásnak az elérhetővé válása, ami a szőlőültetvények kivágását finanszírozta. Ez drámaian érintette a Gyöngyösi járás településeit, ahol a szőlőültetvényeket jellemzően háztáji formában művelték, ennek megfelelően 0,3 hektárnyi területűek voltak. Az ültetvény felszámolása után területalapú támogatást nem lehet rájuk igényelni, hiszen nem érik el a minimális egyhektárnyi méretet. Így a területalapú támogatást igénylők száma szükségszerűen csökkent a térségben. Hozzá kell tenni, hogy a szőlőültetvények kivágása élenkítően hatott a helyi földpiacra, hiszen az ültetvény felszámolását követően a művelési kötelezettség továbbra is fennállt, miközben a csekély mértékű, ám kiszámítható bevételt jelentő földalapú támogatás már nem volt lehívható, így a földtulajdonosok sok esetben értékesítették egykori háztáji földjüket.

A szőlőültetvények felszámolására kiírt pályázati támogatás az egész országban elérhető volt, de legnagyobb mértékben az ország nagy kiterjedésű, tömegborokra specializálódott térségeiben (Kiskőrös, Gyöngyös, kisebb mértékben Eger térségében) volt nagy az érdeklődés (lásd 4. számú táblázat). A Gyöngyösi járás településeiről 1600-nál is több ültetvénykivágási kérelmet támogatott az MVH. Ennek területi koncentrációját jól mutatja, hogy az ország összes támogatási kérelmének egytizede (11,3%) a Gyöngyösi járás két településéről – Nagyrédéről és Gyöngyösről – érkezett.

Ez a támogatás ösztönözte a földhasználat és részben a földtulajdon koncentrálódását, de azért az adatokból látható, hogy Gyöngyös térségében a 10 hektár alatti földigénylések egésze csökkent, ami arra utal, hogy a koncentrálódás nem csupán a háztáji felszámolására vezethető vissza.

4. táblázat. A szőlőültetvények kivágását célzó támogatási esetek száma a 2008–2011. évben

Kistérség	2008	2009	2010	2011	Végösszeg
Kiskőrösi	826	762	826	3	2 417
Gyöngyösi	585	464	547	7	1 603
Egri	96	202	320	2	620
Kecskeméti	85	119	117		321
Hatvani	52	69	82		203
Mezőkövesdi	49	39	45	2	135
Bajai	31	36	34	1	102
Egyéb összesen	320	407	472	6	1 205

Forrás: Saját számítás az MVH-adatszolgáltatás alapján a 2008–2011-es gazdálkodási évekre.

A térség folyamatai a gazdálkodói interjúk tükrében

A térségben készített gazdálkodói interjúk⁴ tanúsága szerint a földhasználat koncentrációja egyértelmű tendencia, amelyet a földalapú támogatás, valamint a már említett szőlőültetvény-kivágási támogatás is ösztönzött, de a folyamat gyakorlatilag a kárpótlási folyamattól eredeztethető. A kilencvenes évek derekán kialakult az a gazdálkodói kör Gyöngyös térségében, amely mind a mai napig meghatározó szereplője a térség mezőgazdaságának. Változó mértékben ugyan, de ők azok, akik növelni tudták a használatukban lévő földterületet, részben a tulajdonjog megszerzésével, részben pedig a bérelt területek növelésével. Külső szereplők megjelenése a térségben nem jellemző – komolyabb változást csupán a térség déli részén működő adácsi és atkári termelészövetkezet utódszervezeteinek egy jászberényi székhelyű, mezőgazdasági profilú vállalkozáshoz kerülése jelentett.

A gazdálkodói interjúk alapján a térség szántóföldi gazdálkodóit három nagyobb csoportba sorolhatjuk. A nagygazdák 100 hektár feletti területen gazdálkodnak, nagy tapasztalattal bírnak, hiszen jellemzően már legalább két évtizede az ágazatban dolgoznak, s nagy hangsúlyt helyeznek a megfelelő szaktudás (diploma) megszerzésére. Ekkora terület művelése már teljes embert kíván, ők főállásban gazdálkodnak, sőt a nagyobbak 5–10 főt is foglalkoztatnak. A művelt földterületeiket következetesen növelik, jellemzően a meglévő területeikhez illeszkedő kis parcellák megszerzésével, de az is gyakori, hogy a bérelt területek tulajdonjogát szerzik meg.

Markáns csoportot alkotnak a 10–50 hektáron gazdálkodók, akik jellemzően valamilyen stabil jövedelemmel rendelkeznek – vállalkozóként, alkalmazottként vagy éppen nyugdíjasként –, s csupán másodsorban foglalkoznak mezőgazdasággal. Ez a birtokméret a szántóföldi növénykultúrák esetében már nem képes eltartani egy

⁴ A térségben felvett 46 interjú elkészítésében közreműködött Király Gábor (MTA KRTK), valamint Bede-Fazekas Kinga és Szigeti Ákos (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatói).

családot, így kényszerűen más jövedelemforrás is szükséges a gazdálkodás folytatásához. Ez a csoport rendkívül heterogén, éppen úgy találni benne a gazdaságát tudatosan építő, minden szabad forrását a fejlesztésre, a növekedésre fordító elhivatott gazdálkodót, mint a földjét külső szolgáltatókkal megműveltető örökös, továbbá befektető típusú tulajdonost. E kör tagjai számára a föld nem pusztán termelési tényezőként jelenik meg, hanem fontos vagyonelem, ami lehetőséget jelent arra, hogy a gyerekek/unokák majdan belevághassanak a gazdálkodásba, vagy ha nem, akkor értékesíthetik, s ezzel alapozhatják meg jövőjüket. Az eddigi interjúink szerint az előbbi inkább csak elméleti lehetőség, a kisbirtokos gazdálkodóvá válás egyáltalán nem vonzó a térségben, hiszen nem képes megélhetést nyújtani – ellenben rengeteg munkát és kockázatot jelent. Ez egyben azt is jelenti, hogy az e kör tulajdonában lévő földterület jelenti a nagygazdák legfontosabb növekedési bázisát, hiszen amikor felhagynak a gazdálkodással, a nagygazdák tudnak kellő forrást mobilizálni a földtulajdon megszerzéséhez.

A tíz hektár alatti földterületet művelők esetében – hacsak nem szőlőtermesztéssel foglalkoznak – a gazdálkodás jövedelemtermelésben betöltött szerepe csekély. Ahogyan az egyik gazdálkodó fogalmazott „...a földet művelni kell, de minek?”. E körben a gazdálkodás folytatása inkább morális kötelezettség, semmint racionális gazdasági döntés, s ennek megfelelően a jövőt is meglehetősen negatívan látják: a gazdaság átadása fel sem merül, egyértelmű, hogy ekkora földből nem lehet megélni, s a gyerekek már nem akarnak bajlódni a földdel. Így előbb-utóbb a földet bérbe adják majd vagy értékesítik. Hozzá kell tenni, hogy a térségben napjainkra a klasszikus szántóföldi kultúrák (búza, kukorica, napraforgó) váltak meghatározóvá, az intenzívebb növényi kultúrák (paprika, paradicsom, zöldborsó, uborka) termesztésének a térségben nincsenek hagyományai.

A gazdálkodók fentebb bemutatott csoportjai illeszkednek Hawkins és szerzőtársai (Hawkins et al. 1993) kutatási eredményeihez, amely szerint az 1987–1991 közötti időszakban a mezőgazdasági tevékenységgel felhagyó gazdaságok mérete átlagosan 7,7 európai méretegység (EUME), a stagnáló gazdaságoké 19 EUME, a fejlődőké pedig 39 EUME volt. Hazai viszonyok között 2013-ban 7,7 EUME 13 hektár kukoricának volt megfeleltethető.

Mindezek alapján *Gyöngyös térsége a marsdeni tipológia C1-es csoportjához* illeszkedik: piacorientált, specializált és viszonylag nagyméretű gazdaságok működnek itt, ám a mezőgazdaság foglalkoztatási jelentősége összességében csekély, részben a helyben, részben pedig az ingázási távolságon belül elérhető munkahelyeknek köszönhetően. Gyöngyös térségének van azonban több olyan egyedi jellemzője is, amelyek miatt a marsdeni tipológiába nem illeszthető be egyértelműen. A térséghez tartozik az ország egyik kiemelt idegenforgalmi desztinációja, a Kékes, s ez alapján Gyöngyös térségének északi része a marsdeni C2-es kategóriába is eshetne (kisméretű, instabil gazdaságok, a turizmusnak és az iparnak köszönhetően jelentős helyi foglalkoztatás). Napjainkra azonban a mezőgazdasági termelés a hegyvidékről gyakorlatilag eltűnt, aminek háttérében a szigorú környezetvédelmi szabályozás is szerepet játszott: az állattartás tiltása a legelők, kaszálók felhagyásához vezetett, ami a hagyományos paraszti gazdaságok ellehetetlenülését eredményezte. Fontos sajátossága a térségnek az is, hogy a közpolitikai beavatkozás révén a mezőgazdaságban

dolgozók száma az utóbbi években növekedésnek indult, a szociális földprogram és a közmunkaprogram összekapcsolása eredményeként nem piaci jellegű mezőgazdasági munkahelyek jöttek létre. A 1225/2011. (VI. 29.) kormányhatározat alapján a térség öt községe (Gyöngyösoroszi, Gyöngyöspata, Gyöngyöstarján, Nagyréde és Szűcsi) a mezőgazdasági jellegű közmunkaprogramok egyfajta mintatérségévé vált, amelynek kedvező tapasztalatai alapján a kísérleti programot országossá bővítették.

IRODALOM

- Hawkins, E. A.–Bryden J.–Gilliatt, N.–MacKinnon, N. 1993. Engagement in Agriculture 1987–1991: a West European Perspective. *Journal of Rural Studies* 9, 3. 277–290.
- Marsden, T. 1995. Beyond Agriculture? Regulating the New Rural Spaces. *Journal of Rural Studies* 3. 285–296.
- OECD 2006. *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris, OECD.
- Stoate, C.–Baldi, A.–Beja, P.–Boatman, N. D.–Herzon, I.–van Doorn, A.–de Snoo, G.R.–Rakosy, L.–Ramwell, C. 2009. Ecological impacts of early 21st century agricultural change in Europe – A review., *Journal of Environmental Management* 91. 22–46.